

Лідія СОХАНЬ

**ДРАМА ЖИТТЄВОЇ
НЕРЕАЛІЗОВАНОСТІ:
ОБСТАВИНИ ЖИТТЯ ТА
ОСОБИСТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ**

*Життя наше — отже це шлях безперервний.
Світ цей — велике море усім нам пливучим.
Він би є Океан, який перепливається, о, вельми
небагатьма щасливцями безбідно.*

Григорій Сковорода

Можливість виявляти й розвивати свою індивідуальність — один із сутнісних проявів свободи. Тільки збагачуючи й збільшуючи ресурси для піднесення особистості, розвитку й раціонального використання творчого потенціалу кожного, цивілізація розширює межі свободи суспільства й особистості, в історичній перспективі знімаючи будь-які заздалегідь установлені масштаби розвитку людини й можливості її самореалізації. У цьому глибинна суть людського виміру цивілізації. В статті розглядається роль обставин життя і особистої відповідальності в здійсненні особистістю свого індивідуального життя в умовах соціокультурної трансформації українського суспільства.

Затвердити себе у світі, посісти своє місце в соціальній і людській ієрархії, самореалізувати свій особистісний потенціал — стрижневі завдання, які має вирішити людина, що вирушає у складну подорож у життя. І чим багатша людина щодо особистісного потенціалу, тим наполегливіше виявляється в неї потреба відігравати активну роль у спектаклі історії, повніше й багатогранніше втілити себе у своїх діяннях, у всьому спектрі своєї життєдіяльності.

Якщо *якість* соціального життя людей оцінювати *людським виміром* і в його структурі вирізняти як *осьовий* вимір реальні можливості для *повноти життєвої самореалізації* кожного (що за визначенням є головним сенсом людського існування), то слід постулювати, що суспільство, яке по-

роджує в масовому масштабі драму життєвої нереалізованості людей, потребує радикальної "соціальної корекції" щодо переструктурування соціальної стратегії та технології функціонування і розвитку певного соціуму.

Мабуть найбільш суттєвою втратою українського суспільства від потворних трансформаційних процесів, які охопили суспільство з кінця ХХ століття, є *драма життєвої нереалізованості*. Факт життєвої нереалізованості — досить масове *соціальне* явище в сьогоденному суспільстві. Це посилює драматизм нашого життя. Це явище обумовлене як станом суспільства, яке переживає радикальну соціальну трансформацію, так і станом масової свідомості, що віддзеркалює цей стан.

Подолання цього негативного стану суспільства базується на концепції радикальної зміни типу суспільного розвитку, укоріненні нового шляху цивілізації, де пріоритети зсуваються в бік повного розкриття, цілісного розвитку здібностей і обдарованості людей, як самоцілі соціокультурного процесу. Цей імператив у системі пріоритетів ХХІ століття стає більш жорстким, що повинно отримати своє відображення в соціальній політиці, в освіті, в способі життя людей.

Життєва нереалізованість — це багатоваріантне явище. До категорії нереалізованого життя можуть належати явища, пов'язані з невикористанням жінками репродуктивного віку своїх природних можливостей для відтворення життя (зокрема, зростання установок подружніх пар на бездітний шлюб), а також факти штучного переривання життя внаслідок абортів. За даними [1, 87], кількість абортів в Україні залишається дуже високою, перевищуючи в середньому в півтори рази кількість реалізованих народжень. Це є проявом того, що потенціал життя, закладений природою, не реалізується внаслідок цілеспрямованих дій людини. Мотиваційний спектр такого роду дій досить широкий, він охоплює в тому числі й соціально-обумовлену, вимушену поведінку акторів.

Життєва нереалізованість може бути наслідком ранньої смертності, коли індивід ще не сформувався як особистість, не мав часу, щоб реалізувати себе, здійснити своє життя. Особливо болюче це сприймається через дитячу та підліткову смертність, що має тенденцію зростання в нашому суспільстві [1, 133-143]. Смертність може бути актом власного рішення — суїциду. Це трапляється іноді на ранніх стадіях життєвого циклу, починаючи з дитячого віку. Статистика свідчить про зростання останніми роки цього драматичного явища.

Людина може не розкритися і не реалізувати себе, тому що не здатна пристосуватися до соціального середовища, в якому здійснюється її життя. Цей фактор дає про себе знати особливо на перехідних етапах історичного шляху, при стрімких соціальних змінах, що наочно демонструє наше сьогодення.

Процес трансформації в нашому суспільстві охопив всю систему соціальної організації суспільства і життєвих цінностей. Причому зміни

мають як позитивні, так і негативні наслідки. Це відображається в масовій та індивідуальній свідомості. У соціологічному дослідженні 2007 р. (Омнібус) були отримані цікаві відповіді на запитання "Якщо порівняти Ваше життя і життя Ваших батьків, коли їм було стільки років, скільки Вам зараз, то що з наведеного стало кращим, а що — гіршим?". Респонденти відзначають цілий спектр змін (табл. 1).

Таблиця 1

Якщо порівняти Ваше життя і життя ваших батьків, коли їм було стільки років, скільки Вам зараз, то що з наведеного стало кращим, а що гіршим? (Позначте одну відповідь з переліченого по кожному рядку,%)

	Поліпшилося	Залишилося без змін	Погіршилося
Матеріальний добробут	42,7	19,6	36,9
Освіта	42,3	28,9	27,2
Становище у суспільстві	24,4	43,1	30,6
Житло	38,2	31,8	28,8
Соціальна захищеність	13,2	26,1	58,6
Стабільність життя	10,4	17,6	70,4
Стан здоров'я	10,6	37,4	50,3
Можливості відпочинку	27,4	23,7	47,2
Безпека життя	8,7	30,2	59,3
Харчування	42,5	23,9	32,1
Можливості побачити світ	39,2	23,9	35,4
Можливість реалізувати свої здібності	37,3	30,6	30,7

Як бачимо, значно погіршилися саме ті обставини життя, які суттєві для життєздійснення людини, а саме — стабільність життя, соціальна захищеність, безпека життя, стан здоров'я. Але, водночас, респонденти відзначають як позитивні моменти ширший доступ до освіти, насамперед, вищої, розширення можливостей для реалізації особистих здібностей.

Очевидно, що глибокі зміни, які охопили асортимент соціальних факторів, вимагали від людини зміни стратегії життя та техніки повсякденної поведінки, обумовили необхідність застосування нових адаптаційних механізмів. Завдання пристосування до нових умов виявилось важковирішуваним для багатьох. Ось як це виглядає за даними соціологічного опитування (Омнібус, 2007 р.) (табл. 2).

Таблиця 2

**Самооцінка міри пристосованості різних вікових груп
до теперішньої життєвої ситуації**

Міра пристосованості	Вікові групи, років						За вибіркою
	25 і молодші	26-35	36-45	46-55	56-65	66 і старші	
Активно залучаюся до нового життя, ринкові відносини здаються мені природним способом життєдіяльності	22,9	21,0	18,2	17,3	9,8	4,9	16,0
Перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті	43,2	40,1	41,1	33,1	22,0	12,2	32,5
Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на краще	21,9	25,5	28,0	37,2	46,1	70,5	37,6
Важко відповісти	12,0	13,4	12,7	12,4	22,0	12,5	13,9

Як свідчать дані, з віком змінюється кількість як тих, хто активно включився в ринкові відносини, так і тих, хто перебуває в постійному пошуку себе в новому соціальному середовищі. Також із віком зростає частка тих, хто не має бажання пристосовуватися до сьогоденної життєвої ситуації. Але людина не може "вийти" із свого часу, із своєї епохи, вона повинна так чи інакше вписуватись у соціокультурний контекст своєї епохи, знаходити свою "нішу" в спільності людей, обирати певну роль, якщо не схильна стати "ізгоем". Це неймовірно складно здійснити в соціумі, який піддається динамічним процесам і радикальним змінам.

Ситуація ускладнюється тим, що суспільство, яке переживає тотальну кризу, є суспільством ризику, в якому ризик також має тотальний характер. Людина в суспільстві ризику перебуває в ситуації постійної небезпеки для свого здоров'я, благополуччя, життя. Життєва нереалізованість у цих умовах постає як один із проявів непристосованості людини до нових соціальних умов. Чого саме люди бояться більше? Ось дані соціологічного моніторингу за 2006 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Обставини, що викликають побоювання у респондентів, %

Обставини життя	2006
1. Зростання злочинності	43,2
2. Безробіття	64,9
3. Напад зовнішнього ворога на Україну	6,6
4. Міжнаціональні конфлікти	19,2
5. Міжрелігійні конфлікти	8,4
6. Наплив біженців, переселенців та приїжджих	7,8
7. Зупинка підприємства	34,2
8. Повернення до старих порядків часів застою	7,9
9. Голод	33,8
10. Масові вуличні безпорядки	13,4
11. Невиплата зарплатні, пенсій тощо	55,8
12. Зростання цін	80,8
13. Встановлення диктатури в країні	9,3
14. Розпад України як держави	22,9
15. Наслідки катастрофи на Чорнобильській АЕС	22,3
16. Зараження загрозливими для життя інфекціями (туберкульоз, СНІД тощо)	38,3
17. Холод в квартирі	29,9
18. Нічого не бояться	2,6

У цих даних вимальовується спектр тих факторів, які, як здається опитуваним, створюють загрозу для їхнього існування, знижують шанси на забезпечення гідного людини життя. Особливо турбує людей економічний стан суспільства, бо з цим пов'язані базові умови людського існування.

Глобалізаційні й сучасні інформаційні процеси породжують високий динамізм і непередбачуваність не тільки у функціонуванні соціальних систем, але й в індивідуальній долі людей. Людина в цих умовах опиняється перед необхідністю активного маневрування у своєму житті, оперативної зміни своїх життєвих настанов і навичок, освоєння нової техніки поведінки, зазвичай радикальної зміни обраної моделі життєздійснення. Драматичні сторінки життя особистості часом виникають через її недостатню гнучкість, нездатність мобільно перебудувати ті або інші структури свого життя, психологічного або реального життєвого процесу через нові обста-

вини життя. Дослідники (А. Турен та ін.) зазначають, що для сучасних умов життя людей, коли все динамічно змінюється, необхідне виховання "людини діючої", оскільки для виживання і нормального розвитку сучасної цивілізації загалом необхідне створення умов для саморозвитку і самовдосконалення кожного. Творче пристосування до умов, які постійно змінюються, підвладне лише особистості, що має стратегічне мислення і є інноватором за складом свого характеру. Але тип інноватора в українському суспільстві, як свідчать дані міжнародного дослідження (опитування проводилося в лютому 2005 р.) подано в значно меншій мірі, ніж в інших європейських країнах. Переважна більшість українців зазначили, що вони не схожі на людину, для якої важливо бути творчою. Звичайно, такий психологічний склад особистості накладає печатку й на її спосіб життя.

У реальному житті за способом здійснення індивідуального життя вимальовується три типи особистості: стратег, тактик, ситуативіст (О. Кронік). Першому типу властива схильність обмірковувати довгострокові життєві цілі, осмислювати свою життєву перспективу, складати життєву програму й плани. Другий тип особистості більше орієнтований на визначення найближчих життєвих цілей і планів, відпрацьовування технік для досягнення бажаного. Третій тип особистості не схильний до поглибленої саморефлексії, осмислення того, як складеться життя завтра, яка програма його дій у життєвих обставинах, що змінилися. Особистість цього типу живе, наче підкоряючись стихійному плину життєвого процесу, вирішуючи життєві проблеми в міру їх виникнення. В проживанні людиною індивідуального життя особливу роль відіграє така індивідуальна якість, яку умовно називають "стилем реагування" на зміни життєвих обставин та труднощі, що виникають в житті людини. Вона формується на ранніх етапах життєвого шляху і залежить від кількості й складності нестандартних ситуацій, через які пройшла особистість ("подієвої наповненості" життя людини), та досвіду у їх вирішенні. Людина, яка має особистий досвід продуктивного подолання життєвих труднощів і негараздів, оволоділа певними техніками успішного розв'язання життєвих проблем, у подальших ситуаціях діятиме, використовуючи цей свій позитивний життєвий досвід. Це шлях формування людини як Переможця. І навпаки, якщо людина часто схиляється перед життєвими труднощами, вона накопичує негативний досвід, який і надалі може визначати її лінію поведінки. Це механізм формування невдахи. Слід зауважити, що "навчання в школі життя — примусове, уникнути його не може жодна людина" (Д. Вудберрі).

В проживанні людиною свого життя також важливу роль відіграє життєва перспектива. Якщо є надія на краще майбутнє, людина легше витримує життєві негаразди. В Омнібусі 2007 р. стояло запитання "Якщо зважити сучасну ситуацію в нашому суспільстві, то як Ви оцінюєте перспективи її у найближчому майбутньому?". Ось відповіді респондентів: 62,1 % відповіли, що сподіваються на поступову зміну в кращий бік;

10,2 % зазначили, що ситуація загалом буде швидко погіршуватися; 18,9 % визнали, що намагаються не думати про завтрашній день, живуть сьогоднішнім.

Якими ж уявляються респондентами можливості щодо забезпечення їхнім дітям кращого життя, ніж у них? Розглянемо, скажімо, їх уявлення щодо можливості дати дітям повноцінну освіту (моніторинг 2006 р.) (табл. 4).

Таблиця 4

Думки респондентів щодо можливості дати дітям повноцінну освіту, %

Можливості	2006
1. Не вистачає	52,2
2. Важко сказати, вистачає чи ні	23,2
3. Вистачає	11,6
4. Не цікавить	12,6
5. Не відповіли	0,5

Характеризуючи своє теперішнє життя, респонденти відзначають матеріальну незабезпеченість свого існування, дефіцит роботи, яка відповідає їхнім прагненням. Очевидно, що це приховує в собі небезпеку значних втрат у реалізації трудового потенціалу людей, оскільки робота, яка не відповідає можливостям та вимогам робітника, не може спонукати його до високої творчої та трудової віддачі.

Опинившись в умовах, які не відповідають їхнім вимогам, не забезпечують людський статус гідного існування, люди неухильно починають втрачати віру в себе, знижується рівень їхньої самоповаги. Подивимось, які почуття характеризують наших громадян. Звернемося до даних Омнібуса 2007 р. (табл. 5).

Таблиця 5

Які почуття, на Вашу думку, за останній рік посилюються (позначте відповіді, що підходять, %)

Відчуття респондентів	В українському суспільстві		У Вас особисто	
	2006	2007	2006	2007
1	2	3	4	5
<i>Негативні</i>				
Розчарування (зневіра)	60,5	71,9	45,3	53,4
Невдоволеність	41,7	51,0	29,1	37,9
Розгубленість	32,9	38,7	21,5	26,8
Страх	20,1	27,7	16,2	19,2
Песимізм	17,4	20,8	11,7	11,6

1	2	3	4	5
Меншовартість	10,4	13,2	8,0	9,9
Заздрість	8,8	16,4	2,3	1,8
<i>Позитивні</i>				
Почуття перспективи	9,1	6,8	9,7	13,7
Оптимізм	8,0	7,3	12,6	19,5
Гордість за свій народ і країну	7,8	6,1	7,6	7,0
Гідність	4,6	3,6	7,0	9,6
Радість	4,2	2,0	5,6	6,9
Доброчливість	3,8	3,4	7,6	13,8
Задоволення	2,8	1,3	4,8	4,4

Такий психологічний стан людини не може стимулювати високої активності, енергії у справах, в житті загалом, бо особисті якості людини, її емоційний стан, усвідомлення нею своєї цінності як особистості, громадянина, сім'янина є найважливішою передумовою її саморозкриття та самоздійснення. Тому не дивно, що досить сумною виглядає картина життя з точки зору можливостей самореалізації та шансів досягти успіху в житті. Звернемось до даних Омнібуса (табл. 6).

Таблиця 6

Що саме з переліченого належить до вже досягнутого Вами життєвого успіху? (Позначте не більше трьох відповідей, %)

Здобутки	%
Міцне здоров'я	16,9
Дружна сім'я	47,7
Можливість працювати на себе, свою сім'ю, а не на інших	16,9
Якісна освіта для себе і своїх дітей	11,5
Досягнутий рівень матеріального добробуту	8,8
Можливість займатися улюбленою справою	14,3
Можливість добре відпочивати, подорожувати, побачити світ	4,1
Професійна кар'єра	5,6
Наявність кола надійних друзів	30,2
Щасливий випадок	4,8
Інше	0,9
Нічого не належить до мого життєвого успіху	16,7
Важко відповісти	5,5

Як бачимо, респонденти відзначають переважно певні успіхи в їхньому приватному житті: дружна сім'я, наявність кола надійних друзів. Це, безсумнівно, дуже важливо для кожної людини, але цього недостатньо для повноти життя, особливо, якщо немає значних успіхів у професійній кар'єрі, бракує необхідних умов для одержання якісної освіти для людини особисто і для її дітей. Слід зауважити, що молодь більш оптимістично сприймає майбутнє країни і своє особисте. Так, згідно з даними соціологічного моніторингу 2006 р., вважають, що в них безумовно є плани домогтися успіху в житті 20,2 % молоді віком 18-20 років; вважають, що "радше є" — 28,6 % цієї вікової групи. Але в групі 25-35-річних ці показники знижуються — 10,8 % і 21,5 % відповідно.

Громадяни України мають певні уявлення щодо того, що необхідно зробити для покращення умов їхнього життя. Наводимо дані Омнібуса 2007 р. (табл. 7).

Таблиця 7

Що, на Вашу думку, має бути насамперед забезпечено в суспільстві для задоволення головних інтересів населення? (Позначте не більше трьох відповідей, %)

	%
Соціальний захист	61,2
Соціальний порядок	35,7
Соціальна справедливість	52,1
Соціальна безпека	26,7
Соціальна перспектива життя	45,0
Інше	0,6
Важко відповісти	4,7

Як бачимо, відзначаються ті фактори, які особливо важливі для забезпечення соціальної перспективи життя, гарантії успішного здійснення людьми їхньої життєдіяльності.

Справжньою цінністю буття кожної людини є можливість реалізувати свій людський потенціал, досягти певного успіху в житті. "Людина існує лише настільки, наскільки вона себе здійснює" (Жан-Поль Сартр). Це прагнення закладено в генетичній і соціокультурній програмі людини. Але умови нашого життя такі, що дають можливість самореалізуватися, досягти певного життєвого успіху лише окремим членам суспільства, які знаходяться на верхніх сходинках соціальної ієрархії. Це відображається в уявленнях респондентів щодо того, кого можна вважати успішною людиною в нашій країні. Відповіді, згідно з даними Омнібуса 2007 р., виглядають таким чином (табл. 8).

Таблиця 8

Кого, на Вашу думку, можна вважати успішною людиною в нашому суспільстві? (Позначте не більше трьох відповідей, %)

	%
Депутата, політичного діяча, представника вищої державної влади	40,2
Успішного бізнесмена, підприємця	40,2
Відомого вченого	4,8
Зірку телеекрана, шоу-бізнесу	19,1
Відомого письменника, автора, художника	3,5
Відомого спортсмена	11,8
Висококваліфікованого лікаря, педагога	11,5
Людину з високими доходами	33,7
Людину, щасливу у сімейному житті	36,4
Людину, яка має надійних друзів	18,8
Високоосвічену людину	8,6
Щасливчика, улюбленця долі	6,7
Людину, яка має впливових і багатих родичів і знайомих	16,7
Інше	1,1

Яку ж деформовану конструкцію життєвих цінностей демонструють наведені дані! Як має бути глибоко перекодований духовно-моральний світ людини, щоб життєвий успіх в її самосвідомості ототожнювався з володінням багатством, владою, і успішними вважалися лише ті, хто цим володіє, бо лише невелика кількість респондентів назвали серед тих, кого можна вважати успішною людиною, відомого письменника, актора, художника, відомого вченого, високоосвічену людину. В масовій свідомості поширена думка, що люди переважно не мають достатніх можливостей для реалізації своїх життєвих цілей. Ось як виглядають з цього приводу дані соціологічного опитування (табл. 9).

Таблиця 9

Уявлення респондентів про можливість досягнення життєвих цілей, %

Я маю/мав(ла) можливість побудувати особисте життя так, як я хотів (ла)	2003
1. Зовсім не згоден	29,1
2. Радше не згоден	20,7
3. Важко сказати, згоден чи ні	25,7
4. Радше згоден	17,9
5. Цілком згоден	6,3

Респонденти відзначають труднощі в досягненні їхніх життєвих цілей. Життєві цілі є тією психологічною конструкцією, яка відіграє інтегруючу та стимулюючу роль у життєвому світі людини та її життєдіяльності. Реалізація певних життєвих цілей входить до системи смисложиттєвих орієнтацій людини. І невдача в реалізації задуманого, бажаного може знецінити життя в самосвідомості людини, викликати зневірення в житті, і як наслідок — викликати спад життєвої енергії. Рівень реалізації життєвих цілей може оцінюватися як один із найважливіших показників життєвої реалізації людини.

Важливу роль у життєдіяльності відіграє та система життєвих цінностей, яких дотримується особистість. Поглянемо на дані соціологічного опитування, які показують значимість життєвих цінностей громадян України. (Омнібус, 2006 р.).

Таблиця 10

Значимість життєвих цінностей громадян України залежно від віку, %

Життєві цінності	Вік		
	18-29 років	30-54 роки	55 і старші
Досягнення високих результатів у певному виді діяльності	5,3	4,2	2,2
Успішна кар'єра, досягнення високих посад	9,1	2,6	0,9
Повний достаток, високе матеріальне становище	24,6	22,7	14,7
Щаслива сім'я, діти	53,3	63,3	64,6
Інше	2,3	1,1	2,4
Я не замислювався над цим питанням	5,3	6,2	15,2

Примітка. Різниця в системах цінностей "Щаслива сім'я, діти" вікової групи 18-20 років зі старшими віковими групами на рівні 0,05 %.

Як бачимо, домінують в усіх вікових групах вітальні цінності — щаслива сім'я, матеріальний добробут.

Міра життєздійснення особистості, її реальні успіхи в житті переважно залежать від того, наскільки активно поводить вона себе в житті, наскільки відповідально ставиться до свого життя. Цікаво навести дані соціологічного опитування (Омнібус, 2007 рік), які демонструють уявлення людей про те, як вони оцінюють вплив зовнішніх обставин на своє життя і своєю особисту відповідальність за те, як складається їхнє життя (табл. 11).

Таблиця 11

Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить Ваше життя?

	%
Від зовнішніх обставин	11,1
Переважно від зовнішніх обставин, певною мірою від мене самого	24,8
Однаковою мірою від мене самого та від зовнішніх обставин	28,7
Переважно від мене самого, певною мірою від зовнішніх обставин	22,7
Від мене самого	12,4

Аналіз динаміки в уявленнях людей щодо їхньої ролі в здійсненні свого життя свідчить, що за роки перетворень у країні не трапилось суттєвих змін, й навіть сплеск активності в подіях помаранчевої революції не змінив картини. Окрім того, кількість громадян, які вважають, що від них самих залежить те, як складається їхнє життя, згідно з даними опитування 2006 р., зменшилась. Ейфорія очікувань, що їх пережили люди, уявлення, що вони потрібні, зазнало певного фіаско, зневірення посилило сумнів людей у своїх силах і можливостях.

Слід зауважити, що молодь активніше "співпрацює" з обставинами свого життя. Вона більш реалістично оцінює сьогоденню і найближчу перспективу суспільства і свою особисто, наполегливо шукає в цій новій соціальній реальності можливості для повнішої самореалізації, використовуючи найрізноманітніші канали інформації і наявне соціальне замовлення. Інтелектуальна частина суспільства використовує гранти, укладає контракти на здійснення дослідницьких робіт, молодь, що навчається у школі, прагне мати високі досягнення в навчанні з тим, щоб отримати шанс на безкоштовне навчання у вищому навчальному закладі, а також шанс на продовження навчання за кордоном. Молоді люди прагнуть внести необхідні зміни в свій життєвий світ, в свої уявлення про сучасність, про цінності і пріоритети свого часу, прагнуть активно розвивати здібності, оволодівають певними вміннями і навичками, вивчають комп'ютерну грамотність, сучасну техніку, оволодівають іноземними мовами, новими, найбільш перспективними професіями. Спектр можливостей як у першому, так і в другому напрямку досить широкий.

Слід зазначити, що в масовій свідомості поширене уявлення про вагомий роль особистих якостей у здійсненні людиною свого життя. В моніторинговому опитуванні 2006 р. 55,5 % респондентів погодилось з тим, що більшості людей, життя яких не склалося, просто не вистачає наполегливості, сили та волі. В нашому сьогоденні ще досить часто трапляються випадки, коли людина, не впоравшись з труднощами,

"ламається", опускається на соціальне дно, поповнює ряди наркоманів, бомжів, кримінальних груп. Слід зауважити, що життя ніколи і ні в кого не було і не є суцільним святом. К. Манхейм з цього приводу зауважив, що "подобається нам це або ні, але життя більшою мірою є боротьбою за виживання". Тому кожна людина повинна мати необхідний життєвий потенціал для забезпечення і гідного здійснення свого життя.

Життя може бути прожите дарма через те, що людина дозволяє собі зануритися у дрібниці, поринути цілком у стихію повсякденності й у цьому стані загубити себе. Для досягнення громадянської зрілості й соціальної активності особистості дуже важливий розвиток у неї почуття причетності, здібності цікавитися долями людей за межами сімейного кола, замислюватися над життям прийдешніх поколінь, формами майбутнього суспільства й устроєм майбутнього світу. Як зазначав Е. Еріксон, у кого це почуття причетності не вироблено, він зосереджується на самому собі й головною його турботою стає задоволення своїх особистих потреб і власний комфорт. Очевидно, що така самоізоляція від суспільних інтересів і справ збіднює життєвий світ людини, звужує поле його життєдіяльності, збіднює мотиваційну палітру прихильності до життя. Людина повинна брати участь у житті інших людей, інакше вона "ампує", на думку К. Юнга, частину своєї душі. Але це неминуче трапляється тоді, коли людина не залучена до активного соціального життя, до вирішення значних соціальних проблем. Людський потенціал щодо цього мало жаданий у нашому сьогоденному суспільстві.

Повнота реалізації людиною своїх можливостей передусім залежить від її здібності раціонально використовувати час свого життя. Людське життя (згідно з середніми часовими показниками) дорівнює 600 тисячам годин. Із них на підтримання та обслуговування фізичного існування (у т. ч. їжу, фізичні вправи, гігієну і т. ін.) витрачається 400 тисяч годин. Таким чином, на вільну самореалізацію та сенс свого життя припадає лише 200 тисяч годин. Це ставить людину перед необхідністю дбайливо використовувати час свого життя.

Самопочуття людини суттєво визначається уявленням того, хто "править бал" у суспільстві. На питання "Як Ви вважаєте, які соціальні групи відіграють значну роль у житті українського суспільства?" були отримані такі відповіді. Вагома роль належить, на думку більшості опитаних, мафії, злочинному світові. З великим відривом називають підприємців, бізнесменів, службовців держапарату ("чиновників"), лідерів політичних партій. Ще менша кількість опитаних відзначили роль робітників, селян і особливо інтелігенції.

Відсторонена незрілою демократією від реальної участі в справах суспільства, людина відчуває себе пересічною, маленькою, зайвою в суспільстві замість того, щоб відчувати і реально бути господарем своєї країни, власної історичної та індивідуальної долі. Не дивно, що більше

половини респондентів висловлюють незадоволеність своїм становищем у суспільстві.

Симптоматично, що більшість з опитаних оцінює себе як цілком життєспроможних та активних людей. Ось як виглядають відповіді (опитування 2003 р.) на запитання "Чи можете Ви сказати про себе, що Ви людина активна, яка не любить сидіти, склавши руки (такими визнали себе 34,0 % респондентів), берете на себе відповідальність за власні вчинки та дії (29,7 %), стійкі, не схиляєтесь перед труднощами (23,7 %), терплячі за необхідності (50,3 %)?" 20,9 % здатні піти на ризик, якщо це потрібно. Більше половини опитаних назвали себе людьми працьовитими, які не бояться братися за будь-яку роботу. Відзначені в цьому випадку достоїнства людей дають серйозні підстави вважати, що вони змогли б досягти високих показників своєї життєвої реалізованості за сприятливих соціальних та життєвих обставин. Українське суспільство, яке перебуває в глибокій та тривалій кризі, не може достатньою мірою запропонувати своїм громадянам такі умови.

Певним підтвердженням того, що наше суспільство не використовує потенціал людських можливостей, можуть бути життєві досягнення трудових мігрантів, категорію яких складають громадяни України, які не знайшли можливості для самореалізації на Батьківщині та поїхали за кордон у пошуках кращої долі [4]. Досвід праці за кордоном вносить суттєві зміни як у спосіб життя людей, так і у їхню оцінку життя та власних можливостей [5, 156-167]. Громадяни, які мають досвід закордонної трудової міграції в 1,6 разів частіше дають позитивні оцінки свого місця на соціальному щабелі. І життя, яким вони живуть, загалом їх задовольняє частіше, ніж громадян, які не виїжджали на заробітки за кордон.

Але трудові мігранти, які виїжджають на роботу за кордон, своєю працею створюють матеріальні та духовні цінності не для власної Батьківщини, а для тих країн, до яких вони виїжджають на заробіток; і їхня Батьківщина зазнає суттєвих втрат через це. Крім того, трудові мігранти набувають і досить негативного психологічного досвіду, зокрема, вони частіше у своїх судженнях ігнорують етичні норми, оцінюючи різноманітні аспекти соціальної поведінки людини. Трудові мігранти в півтора рази частіше вважають, що заради великих грошей їхні співвітчизники готові пожертвувати улюбленою професією, в 1,3 рази — діяти протизаконними методами, і так само часто — обдурити будь-кого [6, 166-167]. Ще частіше (в 1,7 рази), на думку трудових мігрантів, більшість наших співгромадян у гонитві за долларом готові пожертвувати своїм чесним ім'ям, репутацією порядної людини, і, що значно гірше, трудові мігранти в 2,1 рази частіше впевнені, що великі гроші можуть змусити співвітчизників пожертвувати добрими стосунками з найближчими родичами — батьками, дружи-

ною/чоловіком, дітьми. Тим паче, не буде більшість наших співвітчизників, на думку трудових мігрантів, щадити конкурентів, вони готові усунути їх силою, а за потреби — вдатися до фізичного знищення. Такий сценарій трудові мігранти припускають в 1,3 рази частіше за своїх співвітчизників, які не залишали рідних теренів. Мабуть повсякденна практика закордонних заробітків насичена негативними зразками трудової, а іноді і простої життєвої поведінки, куди більшою мірою, ніж удома.

Життєвий світ людини, її реальне життя в умовах нашої реальності перебувають під значним впливом західного способу життя й західних цінностей. Згідно з даними соціологічного моніторингу, респонденти відзначають досить широкий спектр цього впливу. До того ж відзначається як позитивний, так і негативний наслідок цього впливу. В опитуванні 2003 р. серед позитивних моментів 11,2 % визнають — залучають до кращих зразків світової культури; допомагають молоді опанувати сучасний світ (22,9 %); сприяють тому, аби побут і поведінка жителів України стали більш сучасними (21,8 %); сприяють формуванню толерантного ставлення до людей інших рас, національностей, культур і релігій (12,4 %); ведуть до єднання людей різних національностей на основі єдиної універсальної культури та способу життя (9,2 %). Серед негативних наслідків впливу відзначено: підривають корені нашої національної культури (26,1 %); формують примітивні смаки (22,1 %); руйнують моральні устої нашого суспільства (32,4 %); формують ідеали і моральні цінності, що не притаманні жителям України (22,6 %); спричиняють нерозумності народу (20,9 %); викликають роздратування і несприйняття у переважній більшості населення (17,1 %); 8,7 % відзначають, що західний спосіб життя і його культура приймаються лише вузькими, "елітними" верствами населення; 4,4 % стверджують, що західний спосіб життя не справляє суттєвого впливу. Як бачимо, найбільш поширені негативні уявлення щодо впливу західного способу життя і культури на наш спосіб життя і культуру.

Цікавими є дані щодо того, які моральні цінності і норми західного способу життя найбільш активно, на погляд респондентів, входять у наше життя. Відзначаються знову як позитивні, так і негативні моменти. В першому рядку, зокрема, названі: особиста свобода і незалежність (29,5 %), підприємливість (22,6 %), вміння багато й напружено працювати (18,7 %). Водночас, відзначені й негативні моменти: в наше життя входять культ грошей (44,9 %), сексуальна свобода (39,7 %), спрямованість до життєвого успіху за будь-якою ціною (28,3 %). В Омнібу 2007 р. поширена думка, що вплив Заходу загрожує нашим культурним традиціям і цінностям. Такої думки дотримується 16,4 % тих, хто повністю згоден, 20,2 % тих, хто радше згоден, і 23,8 % тих, хто частково згоден, частково ні. Рішуче не погоджуються 10,2 % і 16,3 % радше не згодні. У добу глобалізації суверенні країни не можуть жити

ізолювано, тому вони зазвичай здійснюють взаємний вплив на спосіб життя і культуру один одного, але важливо, щоб цей вплив не руйнувала глибинні ментальні цінності кожного народу й не нарощував негативних явищ у житті людських спільнот.

Соціологічне дослідження, яке викриває негативні боки умов та способу життя населення України, водночас, вказує на наявність у суспільстві потужного духовно-морального потенціалу, реалізація якого могла б сприяти конструктивному оновленню нашого суспільства, створенню умов для повноти життєвої самореалізації кожного. Звернемо увагу лише на деякі дані, що є показовими в цьому контексті. В анкеті стояло запитання: "Чи сприймаєте Ви Україну як свою Батьківщину?". 83,9 % із кількості опитаних (2006 р.) відповіли "так". І це, незважаючи на те, що образ сучасного українського суспільства, за визнанням респондентів, найчастіше пов'язується з негативними, навіть образливими характеристиками, які не вважаю за доцільне навіть наводити тут, оскільки їх повторення в будь-якому контексті містить небезпеку укорінення в історичній пам'яті людей, а завдання полягає у викоріненні їх із нашої пам'яті.

Що ж об'єднує людей у нашому суспільстві? На думку респондентів, такими факторами є спільні труднощі життя, незадоволеність владою, але водночас, респонденти вказують і на такі значущі обставини, як віра в краще майбутнє, мова спілкування, спільна історія, територія.

Дивно, як глибоко та стійко в духовному світі живе любов до України як до власної Батьківщини, і яке велике їх прагнення бачити її процвітаючою державою, якщо, незважаючи на сьогоднішній поганий стан українського суспільства, були отримані такі вельми красномовні відповіді за такою позицією опитування. В анкеті (2003 р.) зазначалося: "Уявіть, що УКРАЇНА ВЖЕ ПОСІЛА ГІДНЕ МІСЦЕ В СВІТОВОМУ СПІВТОВАРИСТВІ, як Ви завершили б фразу "Я пишаюся Україною, бо це..."? І ось відповіді респондентів: "моя країна" (37,8 % опитаних зазначили це), "країна з давньою історією" (24,8 %), "незалежна країна" (20,2 %), "могутня країна" (15,1 %). Відповіді висвітлюють глибинні пласти народної психології, де живе уявлення про справжні соціальні цінності та чесноти, мрія зробити їх набутком своєї Батьківщини. Як безжалісно обійшлася історична доля з великим народом, якщо його шлях до оновлення життя, досягнення гідного існування виявився таким тяжким. А може долю, як індивідуальну, так і долю власної країни, ми створюємо самі і, значить, несемо частку особистої відповідальності за все, що з нами відбувається?

Розмірковуючи над даними моніторингу, який охоплює понад десятирічний період нашої історії, можна дійти висновку, що рівень свідомості нашої особистої причетності до плину нашого соціального життя і нашої індивідуальної долі не відповідає вимогам сьо-

годнішньої доби, так само як і рівень свідомості нашої особистої відповідальності.

Незважаючи на всі неймовірні труднощі та випробування, що випали на долю народу, назріла необхідність суттєвих конструктивних змін у нашій свідомості, яка інколи надмірно занурена в стихію тяжких переживань, психологічної відстороненості. Мабуть є сенс в тому, що аналітики та засоби масової інформації починають більш уважно придивлятися до тих нових процесів, нових стратегій життя людей, які народжуються та укорінюються в умовах їхнього нового соціального буття. Коли людині важко фізично пересуватися, вона потребує посоху, подібно тому, як вона потребує психологічного посоху, коли їй важко живеться. Віра, Надія, Солідарність, діяльна творча Активність — ось ті психологічні посохи, які можуть допомогти нам пройти важкий шлях, оскільки його однак доведеться пройти, і особисте завдання кожного — здійснити це гідно. Спираючись на історичний досвід, можна з усією впевненістю сказати, що лише при активному залученні людського потенціалу до соціально перетворюючого процесу можливе здійснення історичного завдання, яке стоїть перед нашим суспільством, — вихід України на справжній цивілізаційний шлях розвитку, успішне просування до демократичного відкритого суспільства. Це диктує необхідність суттєвих змін у стратегії розвитку нашого суспільства, в ідеології і напрямках його реформування, здійснення системних дій щодо подолання негативних наслідків ринкових відносин задля забезпечення цивілізаційного і гармонійного переходу країни на нову модель соціокультурного розвитку.

Примітки

У статті використовуються дані соціологічного дослідження Інституту соціології НАН України "Українське суспільство: моніторинг соціальних змін" (1994-2006 рр.), вибірка в середньому становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України віком від 18 років; Омнібуса (2007 р.) щорічного дослідження Інституту соціології НАН УКРАЇНИ; "Європейського соціального дослідження" (ESS), яке розпочалося 2002 р. у 24 країнах Європи (загальноєвропейська вибірка налічує 45 681 респондентів. Україна приєдналася до другої хвилі дослідження у 2004 р.

Література:

1. Медина Т. Сексуальна функція молоді української сім'ї: соціологічний аспект // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 2.
2. Прибиткова І. Демократична ситуація в Україні у дзеркалі Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 3.
3. Сохань Л., Сохань И. Время Нового Мира и человек. Глобальные риски цивилизации и поиск пути. — К. — 2001. — 132 с.; Соціальні ризики та соціальна безпека в умовах природних та техногенних надзвичайних ситуацій та катастроф. — К. — 2001. — 497 с.
4. Шульга Н. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. — К., 2002. — 700 с.
5. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії та спосіб життя (початок) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2002. — № 4.
6. Прибиткова І. Трудові мігранти у соціальній ієрархії українського суспільства: статусні позиції, цінності, життєві стратегії та спосіб життя (закінчення) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2003. — № 1.

Лидия Сохань. Драма жизненной нереализованности: обстоятельства жизни и личная ответственность

Возможность проявлять и развивать свою индивидуальность — одно из существенных проявлений свободы. Только обогащая и умножая ресурсы для возвышения личности, развития и рационального использования творческого потенциала каждого, цивилизация тем самым расширяет рамки свободы общества и личности, в исторической перспективе снимая какие-то ни было заранее установленные масштабы развития человека и его самореализации. В этом глубинная суть человеческого измерения цивилизации. В статье рассматривается роль обстоятельств жизни и личной ответственности в осуществлении личностью своей индивидуальной жизни в условиях социокультурной трансформации украинского общества.

Lidiya Sokhan. Drama Unrealized Life: Life Circumstances and Personal Responsibility

Possibility to show and to develop one's individuality is one of essential manifestation of freedom. Only by enriching and multiplying resources for elevation of personality, development and rational use of everyone's creativity, the civilization thereby expand the freedom boundaries of society and personality, and remove the predefined scales

whatsoever of human development and self-actualization in historical view. Therein is the profound essence of human dimension of civilization. The author considers in the article the role of life circumstances and personal responsibility in realization by a person her/his individual life in conditions of social and cultural transformation in Ukrainian society.